

“Quality of sociological data: The issue that will never lose relevance” (*Yelena Kovalska*, Assistant Lecturer at the Department of Methodology and Methods for Sociological Research of the Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv)

“Life after the report, or where and how a policy sociologist¹ seeks motivation” (*Inha Kozlova*, Associate Professor at the Department of Sociology of the Faculty of Social Sciences at Ukrainian Catholic University, Lviv)

“Sociology and the future” (*Tetiana Stestenko*, an independent researcher, Kyiv)

“Artificial intelligence and sociology in the “land of unlearned lessons” (*Anna Tashchenko*, Assistant Lecturer at the Department of Social Structures and Social Relations of the Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv)

OL’HA MAKSYMENKO,
MA in Psychology, leading sociologist
at the Department of Methodology and Methods of Sociology,
Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Received 26.02.2019

Внутрішньо переміщені особи: реалії та перспективи

30 січня 2019 року в Українському кризовому медіа-центрі відбувся прес-брифінг “Внутрішньо переміщені особи: реалії та перспективи”². Основна частина заходу була присвячена презентації та обговоренню результатів опитування Інституту соціології НАН України 2015–2018 років щодо ставлення населення до внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і, зокрема, можливостей та обмежень політичної участі переселених осіб. Тема, що набуває гострої актуальності напередодні президентських та парламентських виборів в Україні, викликала жваву дискусію серед спікерів та представників преси.

Моніторинг Інституту соціології НАНУ “Українське суспільство” — щорічне загальнонаціональне опитування населення, яке від 2015 року висвітлює динаміку змін у ставленні населення до ВПО та оцінює суб’єктивний інтеграційний потенціал громад, які приймають вимушених переселенців. Запитання щодо ставлення населення до ВПО, зокрема, готовності місцевого населення до взаємодії з переміщеними особами на приватному, професійному та громадському рівнях, ставились респондентам упродовж 2015–2018 років у всіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької й Луганської областей. Кожного року було опитано 1800 респондентів віком від 18 років.

¹ Michael Burawoy defines *policy sociology* as “the application of professional sociology to the interests and problems of clients (organisations, agencies, corporations)”.

² Прес-брифінг проводився за підтримки Фонду “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва в рамках Програми сприяння громадській активності “Долучайся!”, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раств в Україні.

Науковий співробітник Інституту *Катерина Іващенко* представила присутнім основні висновки дослідження. Результати опитування підтверджують дані міжнародних та вітчизняних установ стосовно напрямків вимушеного переселення: переважна більшість переміщених внаслідок конфлікту осіб залишаються в Україні. Дані також свідчать про суттєве зменшення з 2015 року кількості переміщених осіб, що перебувають за кордоном, у тому числі в сусідніх країнах (див. табл. 1).

Пріоритетною територією розміщення ВПО в Україні є підконтрольні Україні райони Донбасу, що межують з зоною конфлікту, та Схід (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області), тож можна стверджувати, що жителі згаданих областей найчастіше опиняються у ситуаціях, що передбачають особисту взаємодію з вимушеними переселенцями. Загалом трохи менш як третина опитаних особисто знайомі з тими, хто покинув свої домівки внаслідок нещодавніх подій у Криму та Донбасі. Серед респондентів у підконтрольних Україні районах Донецької та Луганської областей таких людей майже вдвічі більше, ніж в інших регіонах.

Попри те, що масове переміщення населення внаслідок конфлікту стало для сучасної України новим викликом, з яким країна раніше не стикалася, проблема вимушеного переселення не сприймається громадянами України як така загроза, що турбує населення найбільше. Проблема напливу біженців, переселенців та приїжджиків викликала занепокоєння людей у 2015 році не набагато більше, ніж тоді, коли проблеми ВПО в країні взагалі не існувало (у 2012 році 9,8% опитаних вважали, що люди бояться напливу різних груп мігрантів, у 2014 — 13,9%, у 2015 — 15,1%, у 2016 — 20,4%, у 2017 — 13,2%, у 2018 — 12,3%, тобто з 2014-го до 2016-го стурбованість проблемою дещо зростала, але актуалізація загрози на тлі стрімкого збільшення числа переселенців не була значною, а з 2017 року показники впали до передвоєного рівня). Для порівняння: серед найбільших суб'єктивних загроз у 2018 році респонденти назвали зростання цін (74,3%), безробіття (57,8%) і невиплату зарплат та пенсій (57%) (див. табл. 2).

Оцінюючи умови, яких найбільше бракує ВПО з Донбасу (котрі виїхали із зони конфлікту до інших регіонів України), респонденти назвали передусім можливість повернутися додому в будь-який час (33,8%). На другому місці — можливість знайти легальну роботу (29,3%) (див. табл. 3). Загалом респонденти Центру є найоптимістичнішими щодо оцінки задоволення матеріальних потреб переселенців, але менш оптимістичними в оцінках потреб, пов'язаних з довірою та контактами.

Дослідження конфліктів в інших країнах свідчать про те, що коли повноцінної інтеграції переміщених осіб не відбувається впродовж тривалого часу, на тлі можливого погіршення соціально-економічної ситуації та продовження воєнного конфлікту в громадській думці населення територій, що приймають переселенців, навколо новоприбулих може утворюватися дискурс недовіри. Результати моніторингу підтверджують зазначену тенденцію (у 2015–2017 дещо менш виражену у ставленні до переселенців з Криму, ніж до переселенців з Донбасу — див. табл. 4 і табл. 5). Якщо аналізувати ставлення до переселенців з Донбасу, то за рік з 2017 до 2018 зменшилася із 41,5% до 31,4% частка опитаних, які згодні допустити ВПО з Донбасу в якості громадян, що голосують на виборах Президента України, Верховної Ради або місцевих органів влади. За цей період також зменшилася від 24,3% до 15,2% частка респондентів, які готові допустити ВПО з Донбасу в якості реципієнтів податкових, кредитних та інших пільг (див. табл. 5 та 5.1).

У 2017 та 2018 роках трохи понад 20% опитаних не були впевнені в тому, що більшість ВПО з Донбасу вважають себе громадянами України з такими самими правами і обов'язками, як у решти, а 8% визнавали, що ВПО не вважають себе такими громадянами України, як решта. Крім того, у 2017-му 15%, а у 2018-му 11,3% опитаних довелися бути свідками конфлікту між переселенцями і місцевими (див. табл.

6.1– 6.5). Найвищим є цей показник — чверть опитаних — серед респондентів на Донбасі, оскільки, як свідчать результати якісних опитувань, негативне ставлення місцевих громад часто спровоковане надмірною, незрідка подвійною, підтримкою ВПО на прилеглих до зони бойових дій територіях з боку місцевих та міжнародних організацій з гуманітарної допомоги.

У пошуках потенційних шляхів гармонізації стану справ у сфері ВПО слід звернути особливу увагу на чинники, що впливають на ту чи іншу міру дистанційованості місцевого населення щодо вимушених переселенців. Майже на всіх рівнях значущими є чинники освіти (чим вона вища, тим дистанційованість менша). Важливим спостереженням для заперечення можливих фобій та спекуляцій на мовному ґрунті є те, що рідна мова респондентів не має вирішального впливу на готовність до професійної та громадської взаємодії з переселенцями з Донбасу та Криму, переважна більшість яких є російськомовними. Завершуючи презентацію даних, Катерина Іващенко також підкреслила важливість системного ставлення до ВПО не як до тимчасової проблеми, а як до сталої реальності, адже більшість переміщених унаслідок конфлікту осіб залишаться в приймальних громадах на довгий час, а деякі — назавжди. “Включення” ВПО до “кола довіри”, розширення доступу до громадянських прав, у тому числі права політичної участі, є важливим завданням, що вимагає спільних зусиль. Суспільство, самі переселенці та держава мають разом сформулювати та втілити потужний інтеграційний “месидж”, що піде на користь усім (зокрема, права та обов’язки мають “іти за громадянином”, незалежно від місця його перебування).

Учасники дискусії звернули увагу на те, що у формуванні негативного “образу переселенців” відіграли роль ЗМІ, використовуючи маніпулятивні заголовки та розставляючи некоректні акценти в інформаційних повідомленнях. “Журналістам треба уважно дивитися на висловлювання політиків, можливо, врівноважувати їх іншими думками — міжнародних, національних організацій і наукових центрів, зокрема тих, що проводять соціологічні дослідження. Важливо, щоб тенденційні заголовки не формували сприйняття у тих 70% населення, які не знають переселенців особисто”, — наголосила **Олександра Дворецька**, виконавчий директор благодійного фонду “Восток-SOS”.

Тетяна Дурнева, виконавчий директор ГО “Громадський холдинг ‘Група впливу’”, зазначила, що майбутні вибори будуть першими, на яких переселенці зможуть повноцінно голосувати, якщо подадуть заяву про зміну місця голосування. “Люди не готові йти на вибори, тому що думають, що не мають на це права. Важливо проговорювати, що на виборах президента можуть голосувати всі громадяни України, яким виповнилося 18 років і які не визнані недієздатними. Від того, як ми зараз скористаємося цією можливістю, залежатиме доля законопроекту № 8240 та зміни до Виборчого кодексу, що стосуються прав мобільних категорій громадян на участь у всіх видах виборів”.

На думку **Георгія Туки**, заступника міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, “зміни, що зараз внесені ЦВК, — про можливість участі в загальнонаціональних виборчих процесах мешканців окупованих територій — підтверджують беззмістовність тез про те, що “влада не хоче чути мешканців Донбасу і Криму”, “вони не є електоратом влади, тому влада не дає їм можливості голосувати”. Звісно, влада не має можливості відкривати дільниці на окупованих територіях. Але наші громадяни, які постійно мешкають на окупованих територіях, мають можливість (і обов’язок) брати участь у виборах президента і в загальнонаціональних виборах до парламенту”.

Ірина Бекешкіна, директор Фонду “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва, старший науковий співробітник відділу соціально-політичних процесів Ін-

ституту соціології Національної академії наук України, наголосила: “Ми наполягаємо, що тема ВПО має звучати у виборчій кампанії. Очевидно, що треба вимагати чітких відповідей на запитання про права ВПО від кандидатів і політичних партій”.

Таблиця 1

Якщо серед членів Вашої сім'ї, знайомих чи друзів є особи, які покинули свої домівки внаслідок нещодавніх подій у Криму та Донбасі, то де вони зараз перебувають? (% за регіонами та загалом, 2018)

Варіанти відповіді	2015								2018
	Дон-бас	Схід	Київ	Північ	Центр	Пів-день	Захід	Загалом в Україні	Загалом в Україні
Перебувають у тому населеному пункті чи області, де живу я	21,7	12,5	12,2	6,1	10,5	7,8	11,8	11,5	10,5
Перебувають в іншому населеному пункті чи області України (не там, де живу я)	32,5	14,3	5,8	8,2	11,6	8,8	11,7	12,9	8,4
Перебувають у Росії	38,6	10,8	6,5	5,7	6,1	5,7	3,2	9,5	4,0*
Перебувають в інших країнах	4,2	3,4	5,1	4,9	2,5	2,6	2,9	3,5	1,3
Не маю вимушених переселенців серед членів сім'ї, знайомих чи друзів	37,3	57,7	66,9	78,4	68,2	77,2	66,4	64,9	68,7
Не відповіли	9,0	8,6	9,4	6,1	4,3	4,2	11,2	7,8	3,9

* У 2018 році запитання містило варіант відповіді “Перебувають у Росії, Білорусі, Молдові”, отже, результати свідчать про суттєве зменшення кількості переміщених осіб, що перебувають за кордоном, зокрема в сусідніх країнах. Також за результатами 2018 року 8,4% опитаних мають членів сім'ї, знайомих чи друзів, які перебувають у зоні конфлікту.

Таблиця 2

Як Ви вважаєте, чого люди зараз побоюються найбільше?*
(%, 2014, 2015, 2018)

Варіанти відповіді	2014	2015	2018
Зростання злочинності	42,5	41,3	43,4
Безробіття	60,2	70,3	57,8
Нападу зовнішнього ворога на Україну	59,6	51,8	36,9
Міжнаціональних конфліктів	35,0	20,1	20,1
Міжрелігійних конфліктів	12,3	7,8	14,7
Напливу біженців, переселенців і приїжджих	13,9	15,1	12,3
Зупинки підприємств	36,0	38,7	27,4
Повернення до старих порядків часів застою	12,0	13,1	11,3
Голоду	33,4	39,0	27,3

Закінчення табл. 2

Варіанти відповіді	2014	2015	2018
Масових вуличних заворушень	32,8	26,2	21,4
Невиплати зарплат, пенсій тощо	60,8	68,5	57,0
Зростання цін	63,0	75,4	74,3
Встановлення диктатури в країні	16,8	17,4	19,1
Розпаду України як держави	45,9	29,3	25,6
Наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС	9,2	12,2	12,2
Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД тощо)	17,4	19,3	23,2
Холоду в квартирі	23,7	25,6	31,3
Інше	5,1	3,7	0,5
По-справжньому нічого не бояться	1,8	0,9	3,4

*Респонденти мали можливість відзначити всі відповіді, що підходять.

Таблиця 3

Як Ви вважаєте, чого найбільше не вистачає переселенцям з Донбасу, які виїхали з зони конфлікту та перебувають зараз в інших регіонах України?*
(%, 2017)

...можливості спілкуватися рідною мовою	3,7
...можливості сприйматись у новому оточенні як "свої"	17,0
...можливості підтримувати постійний контакт з їх рідними, які залишилися в зоні конфлікту	23,7
...наявності близьких знайомих у новому оточенні, яким вони довіряють і які довіряють їм	18,1
...доступу до якісних медичних послуг у разі потреби	9,4
...можливості знайти постійну легальну роботу у разі потреби	29,3
...можливості орендувати житло у разі потреби	18,4
...можливості залишитись у новому місці назавжди у разі потреби	8,2
...можливості повернутися додому в будь-який час у разі потреби	33,8
Інше	0,8
Вважаю, що переселенцям всього вистачає	14,2
Важко відповісти	16,7

* Респонденти мали можливість відзначити не більш як три відповіді, що підходять.

Таблиця 4

Чи згодні Ви допустити вимушених переселенців з Криму в тих чи інших якість (від членів Вашої сім'ї до керівників України)?* (%, 2015, 2017)

Я згоден допустити вимушених переселенців з Донбасу як...	2015	2017
Членів моєї сім'ї	23,8	29,7
Близьких друзів	34,5	44,2

Закінчення табл. 4

Я згоден допустити вимушених переселенців з Донбасу як...	2015	2017
Сусідів	54,7	67,6
Людей, якими я керую: моїми найманими працівниками, підлеглими тощо	22,0	24,9
Колег по роботі, які працюють на рівних зі мною посадах	38,1	41,1
Людей, які мною керують: моїми працевдавцями, начальниками тощо	13,8	18,8
Людей, які очолюють адміністрацію населеного пункту, де я зараз проживаю	10,4	15,4
Людей, які очолюють міністерства або державні служби України	10,0	15,4
Президента України	8,3	14,2
Громадян, які голосують на виборах Президента України, Верховної Ради або місцевих органів влади	27,9	40,8
Осіб, які отримують в Україні податкові, кредитні чи інші фінансові пільги	14,8	24,6
У жодній якості не згодний їх допускати	17,3	11,3

* Респонденти мали можливість відзначити всі відповіді, що підходять.

Таблиця 5

Чи згодні Ви допустити вимушених переселенців з Донбасу в тих чи інших якостях (від членів Вашої сім'ї до керівників України)?*
(%, 2015, 2017, 2018)

Я згоден допустити вимушених переселенців з Донбасу як...	2015	2017	2018
Членів моєї сім'ї	22,1	26,4	22,9
Близьких друзів	31,6	40,5	34,1
Сусідів	51,1	65,0	58,3
Людей, якими я керую: моїми найманими працівниками, підлеглими тощо	21,3	23,4	20,8
Колег по роботі, які працюють на рівних зі мною посадах	36,8	42,0	34,0
Людей, які мною керують: моїми працевдавцями, начальниками тощо	12,5	18,1	13,0
Людей, які очолюють адміністрацію населеного пункту, де я зараз проживаю	9,8	15,1	10,0
Людей, які очолюють міністерства або державні служби України	9,2	15,1	9,6
Президента України	7,7	13,8	8,0
Громадян, які голосують на виборах Президента України, Верховної Ради або місцевих органів влади	27,0	41,5	31,1
Осіб, які отримують в Україні податкові, кредитні чи інші фінансові пільги	15,2	24,3	15,1
У жодній якості не згодний їх допускати	19,6	12,8	12,9

* Респонденти мали можливість відзначити всі відповіді, що підходять.

Таблиця 5.1

Чи згодні Ви допустити вимушених переселенців з Донбасу в тих чи інших об'єктах (від членів Вашої сім'ї до керівників України)?* (% за регіонами, 2018)

Я згоден допустити вимушених переселенців з Донбасу як...	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Членів моєї сім'ї	14,0	21,3	41,4	19,2	39,8
Близьких друзів	20,4	36,6	47,6	32,0	47,6
Сусідів	41,9	60,6	71,7	57,8	77,7
Людей, якими я керую: моїми найманими працівниками, підлеглими тощо	7,8	27,9	21,5	16,8	33,1
Колег по роботі, які працюють на рівних зі мною посадах	22,6	39,1	40,3	32,5	39,8
Людей, які мною керують: моїми працевлаштувачами, начальниками тощо	4,3	12,3	23,6	11,0	29,5
Людей, які очолюють адміністрацію населеного пункту, де я зараз проживаю	3,8	8,4	19,4	9,2	22,3
Людей, які очолюють міністерства або державні служби України	5,1	7,8	16,8	9,2	20,5
Президента України	3,5	6,4	14,7	7,5	18,7
Громадян, які голосують на виборах Президента України, Верховної Ради або місцевих органів влади	34,4	26,6	39,3	31,8	26,5
Осіб, які отримують в Україні податкові, кредитні чи інші фінансові пільги	12,4	11,3	22,5	18,2	21,1
У жодній якості не згодні їх допускати	21,5	10,9	12,0	12,5	4,8

* Респонденти мали можливість відзначити всі відповіді, що підходять.

Таблиця 6.1

Згодні Ви чи не згодні з наведеними нижче твердженнями? (% 2017, 2018)

Більшість переселенців з Донбасу вважають себе громадянами України з такими ж правами та обов'язками, як у решти		
Варіанти відповіді	2017	2018
Так, згоден(-на)	71,5	71,3
Важко сказати, згоден(-на) чи ні	20,1	20,4
Ні, не згоден(-на)	8,4	8,3
Не відповіділи	0	0
Я був свідком конфлікту між переселенцем та місцевим (наприклад, сварки у черзі або іншого непорозуміння)		
Варіанти відповіді	2017	2018
Так, згоден(-на)	15,0	11,3
Важко сказати, згоден(-на) чи ні	17,3	21,3
Ні, не згоден(-на)	67,1	67,4
Не відповіділи	0,6	0

Таблиця 6.2

Згодні Ви чи не згодні з твердженням, що більшість переселенців з Донбасу вважають себе громадянами України з таким ж правами та обов'язками, як у решті? (% , за регіонами, 2017)

Варіанти відповіді	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так, згоден(-на)	74,2	74,1	65,8	73,2	57,8
Важко сказати, згоден(-на) чи ні	19,9	19,0	15,5	18,5	34,3
Ні, не згоден(-на)	5,9	7,0	18,7	8,4	7,8

Таблиця 6.3

Згодні Ви чи не згодні з твердженням, що більшість переселенців з Донбасу вважають себе громадянами України з таким ж правами та обов'язками, як у решті? (% , за регіонами, 2018)

Варіанти відповіді	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так, згоден(-на)	67,0	71,6	77,7	66,5	83,7
Важко сказати, згоден(-на) чи ні	20,5	21,1	16,1	24,9	11,4
Ні, не згоден(-на)	12,5	7,3	6,2	8,6	4,8

Таблиця 6.4

Згодні Ви чи не згодні з твердженням, що були свідками конфлікту між переселенцем та місцевим (% , за регіонами, 2017)

Варіанти відповіді	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так, згоден(-на)	16,8	15,4	13,6	9,5	25,3
Важко сказати, згоден(-на) чи ні	17,6	14,0	16,2	19,2	27,7
Ні, не згоден(-на)	65,6	70,6	70,2	71,2	47,0

Таблиця 6.5

Згодні Ви чи не згодні з твердженням, що були свідками конфлікту між переселенцем та місцевим (% , за регіонами, 2018)

Варіанти відповіді	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так, згоден(-на)	9,0	14,7	6,7	11,3	7,8
Важко сказати, згоден(-на) чи ні	23,1	22,5	21,2	22,4	9,6
Ні, не згоден(-на)	67,8	62,8	72,0	66,3	82,5

*Матеріал підготувала КАТЕРИНА ІВАЩЕНКО,
докторант відділу методології та методів
Інституту соціології НАН України, Київ*

Матеріал надійшов 17.02.2019